

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

ФИЛОЛОГ

ЧАСОПИС ЗА ЈЕЗИК, КЊИЖЕВНОСТ И КУЛТУРУ

PHILOLOGIST

JOURNAL OF LANGUAGE, LITERARY AND CULTURAL STUDIES

УНИВЕРЗИТЕТ У БАЊОЈ ЛУЦИ
ФИЛОЛОШКИ ФАКУЛТЕТ

VII/2013

Радоје Симић
 Јелена Јовановић Симић
 Универзитет у Београду
 Филолошки факултет

УДК 811.163.41'367.7
 DOI 10.7251/FIL1307121S

НЕШТО О КАТАФОРИЧКИМ ФОРМАМА У СРПСКОМ ЈЕЗИКУ*

Апстракт: Аутори се у раду баве тзв. преурањеним изговором неких јединица, тј. њиховом измештеношћу из синтаксички одговарајуће позиције даље према почетку конструкције којој припадају. Основна међу таквим јединицама јесте тзв. катафорички објекат, али постоје и друге на које досад у науци није скретана пажња.

Кључне речи: катафора, анафора, ретроградијентност, проградијентност, објекат.

1. Уводна разматрања

1. Катафора је у нашим истраживањима дефинисана као – „јединица која има способност упућивања на неку потоњу“; тј. као: „проградијентно асоцијативна јединица“.² То значи да катафора практично заузима место које јој омогућује да – на овај или онај начин – отвори асоцијативно поље према потоњим јединицама у говорном ланцу, према онима од којих је она раније експлицирана. Катафорика се на тај начин повезује с тзв. преурањеним изговором. У нашем раду биће речи углавном о узроцима и последицама преурањеног изговора.

2. Катафорика је у вези с једним додатним моментом који је код нас назван ретроградијенцијом. „Позиционираност у конструкцији као таквој – стоји у Срп-

ској синтакси (Симић, Јовановић 2002),³ – [...] огледа се најпре у особености речи да природно тежи почетку исказне форме, одн. конструкције у којој се налази – у ретроградијентности. Али ретроградијентност је оверена једном функцијом јединица: односом према денотату – сигнификативношћу. Сигнификативно доминантније речи имају предност у редоследу експликације над спореднима. Друге функције долазе до изражаја у друкчијем понашању чланова конструкције. Нпр. информативност, једна врло важна комуникативна функција – испољава се као напредовање разумевања конструкције; дакле, креће се од почетка према крају. Стога је за ову функцију важније поставити јединицу ближе крају конструкције, него ближе почетку. И стога се јавља друга тенденција у линеарној дистрибуцији, супротна ретроградијенцији: то је проградијенција. Ако за пример узмемо реченицу, структуру у којој се ове две тенденције најјасније оцртавају, нпр.: – *Киша пада*, – онда је субјекат реч са

* Овај рад написан је у оквиру пројекта 178006, *Српски језик и његови ресурси*, који финансира Министарство за науку и развој Републике Србије.

² Дефиницију смо преузели из 'Регистра' припремљеног за друго издање *Српске синтаксе*, в. следећу напомену, чији се излазак из штампе очекује за отприлике годину дана.

³ Исп. Симић, Јовановић 2002: погл. 5.5.1 (т. 2). – В. о томе и: Јовановић 2007: 129–142.

највишом сигнификацијском вредношћу, а предикат, напротив, поседује највишу информативну снагу⁴.

2.2. Бројним примерима потврђена је ова тврдња. Ми наводимо следеће:⁵

- Све то раде мирно и без много речи ИА Ђупр 155; – Људе смо гледали, памтили и о њима причали БЂ КДН 32;
- Стрица Ницу први пут су оженили кад му је било једва шеснаест година БЂ КДН 6; – Вјеру ти у бога задајем БЂ КДН 24; – Боле своје, јаде своје, жеље своје ником не казују ПК Ј 52.

(аа) У првом наведеном случају на почетку је објекат у акузативу 'све то', па за њим предикат 'раде', а онда долази у првом падежни адвербатив 'у сургун', а у другом напоредна конструкција од два адвербатива за начин – лексичког 'брзо' и падежног секвентног 'без много речи'.

(аб) У трећем – реченица се састоји само из објекта и предиката. Објекат држи почетну, а предикат завршну

позицију: 'људе + смо гледали'. Даље конструкције нису од значаја за организацију анализиране.

(б) Примери друге групе разликују се од прве по томе што између објекта и предиката имамо неки даљи елеменат конструкције који их раставља.

(ба) У почетном од њих: – Стрица Ницу први пут су оженили – на почетку је објекат, а за њим лексички секвентни предикатив 'први пут'. За овим следи предикат (па зависна реченица). Ако се питамо зашто је измештен објекат, јасно је да је истиснут реченицом. Али зашто није остао у контакту с предикатом? Одговор је: лексички адвербатив је у својој уобичајеној предглаголској позицији, па је ту свакако јачи од 'дошљака' у тежњи да одржи контакт с управном речи. Али сем поменутих постоји још један разлог зашто објекат и овде и у осталим прегледаним примерима држи прву позицију у конструкцији: он у ствари има статус доминантног сигнификатора: реч је у целој реченици о 'стрицу Ници', и све остале речи потчињене су њему као опис. Не узимамо у обзир крај конструкције и 'нове' детаље које доносе предикат управне и зависна реченица, јер је то информативна грана конструкције, супротстављена номинацијској функцији почетних лексема.

(бв) У трећем: – Боле своје, јаде своје, жеље своје ником не казују – састав и редослед елемената идентичан је с претходним. Али у постпозицији, најпре, нема зависне реченице која би утицала на премештање објекта. И друго, субјекат је уређен као циклична форма врло високе интонацијске и комуникативне вредности. Јасно је овде – ретроградијентна позиција условљена је антиципацијским моментом: померањем речи која садржи важније чињенице у односу на остале, тј. у односу на почетак реченице.

2) Распоред елемената има сасвим прихватљиву форму, иако антепонирани

⁴ „Теоретичари који су се бавили тим питањем – пише даље на назначеном месту (Симић, Јовановић 2002: погл. 5.5.1, т. 2) – и назвали га 'актуалном перспективом реченице', издвојили су паралелне јединице субјекту и предикату – тему и рему – и заправо утврдили да тематско-ремаатска структура није својствена само субјекатско-предикатској, већ и другим комуникативно активним конструктивним типовима, тј. исказним формама као таквим. Тема је у нашој интерпретацији центар сигнификацијске, а рема информативне функције вишечланих исказних форми. Но теорија актуалног рашчлањавања бави се у ствари општим комуникативним питањима дистрибуције не речи него смисаоних упоришта исказа и спада у ужу област прагматике, и свакако стилистике исказних форми, а ми смо више оријентисани на уже лингвистичку област – на везу синтаксичких и комуникативних фактора у дистрибуцији речи. Стога се даље не бавимо проблематиком актуалног рашчлањавања говорног ланца.“

⁵ Грађа је највећим делом позајмљена из књ. Симић, Јовановић 2002. – В. тамо и идентификацију извора.

објекат стоји ван своје примарне позиције. Очито је антепозиција објекта обичан начин да се избегну неке лингвистичке неуравнотежености. Прва и основна од њих јесте растерећење поствербалне позиције од сувишних елемената, тј. коинциденције објекта и адвербативних конструкција. А друга, надвладавање ритамског закона ретроградне антиципације – или ретроградације, којим по сили закона унутрашња позиција конструкције значи њено потискивање у позадину смисла – код јединица измештених из позиције наметнуте синтаксичким схематизмом.

3. Питање 'преурањене' и 'закаснеле' експликације није нам познато да је неко обрађивао пре *Српске синтаксе* (исп. Симић, Јовановић 2002) као лингвистички проблем. Али је у стилистици познат – јер је у поетском језику узет за основицу више стилских фигура, пре свега инверзије, парентезе, хистерологије, аналепсе, те пролепсе итд. Жерар Женет (2010) издашно оперише терминима 'аналепса' и 'пролепса' у тумачењу структуре текста, размишљајући о форичким међуреченичним спојама, односно о катафорским и анафорским мотивисаним типовима везе.

4. Произлази да има разноврсних врста преурањене детерминације, и сви су у суштини разлог и узрок појави катафоричког односа преурањено експлицираног елемента према остатку формације којој конструктивно припада. Објекат 'стрица Ницу', у горе наведеном примеру, подразумева појаву управног глагола, и на тај начин остварује катафоричку функцију 'предсказивања' његовог у даљем тексту. Ми се ограничавамо на расправу о неким типовима катафоричких односа у оквиру реченичне структуре.

2. Обрада грађе

1. Изложићемо и анализирати грађу забележену у различитим стиливима српског језика.

2. Прва група примера састоји се од управне и зависне реченице с везником *да* у природном реду (најпре управна, а за њом зависна клауза), и с објектом зависне премештеним у управну:

– *За ту његову кћер Фату зна се да је необично лепа, у свему на оца* ИА Ђупр 116; – Ни присебнији се не би умио снаћи ни отети се тој женско-мушкој напасти, а камоли ће једна нека и уплашена младица, којој се очи магле и срце бубета чим у г л е д а *мушко да* јој иде у сусрет, а као за пакост увијек је близу какав љескар, конопље, жито или нека друга зелена пропаст БЂ КДН 18; – Стриц Ницо је само п л а м т и о и све напола ч у о, *јер је сад први пут у животу слушао женско чељаде* да отворено говори о тим стварима БЂ КДН 139; – Пјевали смо и ми, дјеца, о том чика Пери, а ја с а м г а о ч е к и в а о *да се појави оним путем од села Поткалиња* БЂ КДН 33; – Кад су се млада стабла развила и поодрасла, сваки је могао усјећи какве јапије за малу потребу, да не иде далеко стећи планини, али је свак м о р а о з а т о п и т а т и *Вука да* му допусти ПК Ј 89; – Свет ју је о с у ђ и в а о *да је, ради таште славе да понесе круну, угасила династију Обреновића* СЈ Обр 221; – Они с у с е ж а л и л и н а радикале *да* су им 'подвалили' приликом постављања заједничких кандидатских листа, на које није стављено онолико напредњака колико је требало према напредњачко-радикалском споразуму СЈ Обр 228; – Александар је с у м њ а о у Николу *да* му он, преко својих кћери удатих на руском двору, квари пут у Русију СЈ Обр 256.

1) (а) (1) У првом примеру управна реченица састоји се од предиката 'зна се' и антепонираног даљег објекта у облику акузатива с предлогом 'за': 'за ту његову кћер Фату'. Видимо једино да је структура окренута у ретроградном смеру. Зависна реченица сем везника садржи предикат у виду глаголске споне

'је', и предикатив 'необично лепа, у свему на оца'. Саставнице предикатива у ствари су хомосигнификативи један другом апонирани, који се у ланчаном распореду крећу у проградијентном смеру. Конструкција је, укупно гледана, центрифугална с тенденцијом јачег ретроградног усмерења. (2) Уместо 'за ту његову кћер Фату зна се...' може се рећи 'зна се да је та његова кћер Фата...'. Сада је 'та његова кћер Фата' субјекат зависне реченице, па примећујемо да је и у изворној верзији агенс у ствари постојао, само је померен у управну реченицу, експлициран је преурањено као објекат те реченице. (3) У таквом случају говори се о катафоричком комплетиву који на тематском плану постоји и у зависној реченици, а експлициран је у управној као хомосигнификативни објекат. (4) Инверзија није допуштена, и то управо услед катафоричке асоцијативности објекта управне реченице.

(б) (1) У другом: – ...чим у г л е д а мушко **да** јој иде у сусрет – управна реченица (у ствари временска зависна у ширем контексту) састоји се (сем свога временског везника, који за нас није интересантан) из предиката 'угледа' и ближег објекта у акузативу 'мушко'. Зависна реченица уведена је наравно везником, после којег долази прономинални енклитички датив у улози адвербатива за правац 'јој', и предиката 'иде', а за овима долази лексички адвербатив 'у сусрет'. Ако временском везнику признамо и прилошку функцију, он конструкцију отвара ретроградно, а насупрот њему завршни адвербатив је окреће у проградијентном смеру. (2) Уместо изворне верзије могућа је и: – ...чим угледа **да** јој мушко иде у сусрет. – Уместо објекта управне експлициран је субјекат зависне реченице. Опет тек ово померање открива тематски идентитет ове две позиције и, заправо, помереност зависног субјекта у управну реченицу, где је добио статус објекта.

Опет је реч о катафоричком објекту управне реченице хомосигнификативном са субјектом зависне. (3) И овде је катафорична асоцијативност сметња инверзији.

(в) Једнаки описанима јесу и односи у трећем примеру: – ...а ја с а м г а о ч е к и в а о **да** се појави оним путем од села Поткалиња. – Управна реченица састоји се од субјекта 'ја', предиката 'сам очекивао' и ближег објекта 'га' у облику енклитичког прономиналног акузатива. Зависну реченицу, сем везника, чини предикат 'се појави' и разгранати падежни адвербатив 'оним путем од села Поткалиња'. Управна реченица има затворену структуру, а зависна је отворена у проградијентном смеру. (2) Уместо изворне могућа је и верзија: – ...а ја с а м о ч е к и в а о **да** се он појави оним путем од села Поткалиња. – Уместо објекта управне реченице употребили смо субјекат зависне и показали да је агенс њен остао неексплициран услед идентитета с пацијенсом управне.

(г) (1) У: – ...али је свак м о р а о за то п и т а т и **Вука** да му допусти – управна реченица садржи, сем везника и енклитичког дела предиката, субјекат 'свак', па за њим главни део предиката 'морао'. Следи даљи објекат 'за то' па инфинитивна допуна предиката 'питати', и на крају прави објекат 'Вука'. Зависна реченица, опет поред везника, састављена је од антепонираниог дативског бенефактива у енклитичкој форми 'му', за којим долази предикат 'допусти'. Први део конструкције отворен је центрипетално ближим објектом, а зависна је са своје стране усмерена ретроградно, дакле опет центрипетално, својим дативским комплетивом 'му'. (2) Лексички и тематски односи вишеструко су укрштени. Први комплетив управне реченице 'за то' изразив је и као ближи објекат зависне 'да му то допусти'. Ближи објекат 'Вука' има већ описани статус катафоричког објекта управне

који је изразив и у виду субјекта зависне реченице: 'морао је питати да му Вук допусти'. И на крају, комплетив 'му' зависне реченице прономинализатор је субјекта управне 'свак'. (3) Инверзија је могућа, поготову што је зависна реченица интонацијски и комуникативно слабије вредности од управне: – ...али **да** му допусти, свак је морао за то питати Вука.

(д) У: – Свет **ју** је осуђивао **да** је, ради таште славе да понесе круну, угасила династију Обреновића – управна реченица је састављена од субјекта 'свет', за којим одмах долази енклитички прономинални ближи објекат у акузативу 'ју'. За овим следи предикат 'је осуђивао'. Конструкција је затворена. У зависној на почетку је везник с енклитичким делом предиката, а после сепаратора 'ради таште славе...' долази главни део предиката 'угасила' и на крају ближи објекат с пратиоцем 'династију Обреновића'. Опет је ближи објекат управне 'ју' катафорички по статусу и изразив је у начелу као субјекат зависне 'она', али практично таква конструкција није прихватљива: – Свет је осуђивао **да** је она, ради таште славе да понесе круну, угасила династију Обреновића. – Узрок неприхватљивости је видљив: глагол 'осуђивати' потребује објекат. Инверзија није допуштена.

(ђ) (1) У: – Они су се жалили на радикале **да** су им 'подвалили' приликом постављања заједничких кандидатских листа, на које није стављено онолико напредњака колико је требало према напредњачко-радикалском споразуму – управна реченица састоји се од субјекта 'они' на почетку, за њим предиката 'су се жалили' и комплетива у облику акузатива и предлога 'на': 'на радикале'. У зависној за везником долази дативски комплетив 'им' па предикат 'подвалили'. За овим онда следи низ пратилачких форми које вишеструко надмашују главни део конструкције. (2) Комплетив из

управне реченице изразив је и као субјекат зависне: 'да су им радикали подвалили' – што значи да има статус преурађене катафоричке јединице. (3) Инверзија није пожељна.

(е) (1) У: – Александар је сумњао у *Никола* **да** му он, преко својих кћери удатих на руском двору, квари пут у Русију – конструкција је слична претходној, али с једном значајном појединошћу која је чини различитом од ње. Управна реченица састављена је од субјекта 'Александар' на почетку, за којим долази предикат 'је сумњао' и комплетив у облику акузатива са предлогом 'у': 'у Николау'. У зависној на почетку је везник с енклитичким прономиналним малефактивом 'му', па субјекат 'он'. После тога следи разгранати антиципирани падежни адвербатив са статусом сепаратора 'преко својих кћери удатих на руском двору', па предикат 'квари' и ближи објекат с пратиоцем 'пут у Русију'. (2) Уместо комплетива управне 'у Николау' могуће је у истој сигнификацијској функцији употребити као субјекат зависне 'да му Никола'. Интересантно је да субјекат већ постоји, и да има статус прономинализатора нашег комплетива 'Никола' = 'он'. То је она значајна појединост о којој смо дали напомену на почетку. (3) Инверзија није пожељна.

2) (а) И у овим примерима постсубјункцијски положај енклитика зависне реченице остварен је консеквентно – нпр.: – ...**да је** необично лепа; – ...**да јој** иде у сусрет; – ...а ја сам га очекивао **да се** појави; – ...**да му** допусти – итд.

(б) У: – ...з на **се да је** необично лепа – у управној и зависној клаузи употребљене су сличне енклитике, али нису редуктивно кореспондентне.

(в) У: – ...а ја **сам га** очекивао **да се** појави; – ...али **је** свак морао за то питати Вука **да му** допусти – у свакој клаузи посебно енклитике имају најповољнији постиницијални положај,

а у томе једна се не угледа у другу, нити постоји тенденција образовања заједнице енклитика, нити пак прескакања нпр. из зависне у управну.

3. Обично се мисли да је катафорички објекат својствен реченицама са да. У конструкцијама које наводимо ниже везничка реч је како, а у управну реченицу смештен је ближи објекат зависне – катафорског типа:

– Не само да распознаје тај глас него и в и д и оца јасно **како** седи и пуши, расањен и мучен кашљем ИА Ђупр 122; – Неки од њих је већ в и д е о себе **како** га одводе право у сургун, у далеку Немачку, да никад више не види ни своје куће ни касабе ИА Ђупр 151; – Тако, једног поподнева з а т е ч е га дјед Раде **како** нешто прекапа по једном сандуку у остави и веома се изненади откуд он сад ту у ово доба БЂ КДН 8–9; – Г л е д а нас **како** весело брстимо онај огранак и потиштено клима главом БЂ КДН 46; – Послије тога његовог пријекорног приговора н а ђ о с м о стрица Ницу **како** осамљен сједи на дрвљанику и зурни некуд у правцу потока БЂ КДН 121; – Те ноћи, кроза сан, чули смо стрица **како** пјева враћајући се пијан кући, а ујутру га у г л е д а с м о, подбула и тиха, **како** покорно куса остатак чорбе од кравине џигерице БЂ КДН 129; – Дјед Раде кисело погледа Вилсонову слику, обори очи и тек тада с п а з и нашег мачка **како** истеже врат уз лонац с јелом и љутито развуче машицом по њему БЂ КДН 140; – В и д и тамо далеко оних нијемих брда **како** се дижу, обасјана и освијетљена ПК Ј 49; – Само н а з и р е непрегледно зеленило, обливано у свјетлости, **како** се пред њим шири и подрхтава, а осјећа како све око њега примамљиво шуми, дршће, стрепи ПК Ј 59; – Аустријски посланик, цепидлака као и сви аустријски дипломати у питањима дворске етикеције, хтео је да полуди од чуда, када је в и д е о г-ђу Петровићу, жену једног обичног управ-

ника новчаног завода, **како** се прави принцеза СЈ Обр 224.

1) (а) (1) Зависни клаузални комплекс у првом примеру: – ... како седи и пуши, расањен и мучен кашљем – растављен је од управнога глагола 'види' ближим објектом 'оца', и адвербативом 'јасно'. Тај објекат тематски је идентичан са субјектом (две) зависне реченице: – ... в и д и оца јасно како седи и пуши = в и д и јасно како отац седи и пуши. (2) Управну реченицу чине предикат, катафорички објекат и лексички адвербатив. Зависна клаузална структура са стоји се од везника и два напоредна предиката 'седи и пуши'. (3) Катафорички карактер објекта сметња је инверзији.

(б) (1) У другом, између зависне реченице и управнога глагола посредује ближи објекат 'себе'. Однос тога објекта према зависној клаузи врло је особен: он је тематски идентичан с објектом зависне 'га', а не са субјектом. За разлику од претходног случаја, овде пренос објекта управне реченице у зависну није могућ, нити обратно. Узрок томе представља хетероагентивност двеју реченица, те је и однос 'себе' – 'га' тиме мотивисан. Први је кореспондентан са сопственим субјектом, а други са својим по природи ствари није. (2) Састав управне реченице – субјекат 'неки', падежни његов атрибут 'од њих', предикат 'је видео' и објекат 'себе' – с парним распоредом један основни / један споредни члан, циклизиран је и тиме нешто наглашеније ритмизиран, отворен у проградијентном смеру. Зависна реченица је наглашено проградијентно усмерена: за везником следи енклитички прономинални ближи објекат 'га', а за њим предикат. После предиката долази секвентни адвербатив 'право у сургун', његова апозиција 'у далеку Немачку' и на крају зависна реченица 'да више никада...'. (3) Инверзија опет није могућа, и то свакако услед

укрштене катафорско-анафорске асоцијативности двају објеката.

(в) (1) У трећем посредничку улогу између зависне реченице и управнога глагола имају енклитички прономинални акузатив 'га' у служби ближег објекта и субјекат управне реченице с атрибутивом 'дјед Раде'. (2) Управна реченица састоји се од антиципованог лексичког адвербатива 'тако', за којим следи падежни 'једног поподнева', па предикат 'затече', енклитички објекат 'га' и субјекат 'дјед Раде'. Конструкција је видно нагнута у ретроградном смеру. Почетак зависне реченице као да најављује исто усмерење: после везника долази објекат 'нешто' па предикат 'прекапа'. Али онда следе елементи који тежиште конструкције наглашено преносе у проградијентном смеру: падежни адвербатив с припадајућим пратећим члановима 'по једном сандуку у остави'. (3) Занимљиво је да катафорички објекат 'га' није ни овде преместив у зависну реченицу, али по утврђеном правилу омета инверзију.

(г) У четвртном: – Г л е д а нас како весело брстимо онај огранак – посредник међу клаузама јесте објекат 'нас'. Он је наравно преносив у зависну реченицу, где преузима улогу субјекта: – Г л е д а како ми весело брстимо онај огранак. – Али по природи ствари заменички субјекат није обавезан, па је и у овом случају испустио: – Г л е д а како весело брстимо онај огранак. – Разлика између полазне и завршне верзије ипак постоји: у потоњој одсуствује катафорска веза међу реченицама. (2) Управна реченица садржи предикат 'гледа' и катафорички енклитички објекат 'нас'. Зависна сем везника има лексички адвербатив 'весело', предикат 'брстимо' и ближи објекат 'онај огранак'. Зависна је само развијенија форма управне, што значи да су урађене по систему варијативног постављања форме, дакле по циклизацијском маниру. Усмерене су програ-

дијентно. (3) Инверзију спречава катафора.

(д) У: – Послије тога његовог пријекорног приговора *нађосмо стрица Ницу* како осамљен сједи на дрвљанику и зуре некуд у правцу потока – катафорски објекат 'стрица Ницу' опет је постављен између зависне реченице и управнога глагола. Није преносив у зависну, и то због специфичне семантике управнога глагола. У ствари, зависна реченица и није искључиви комплетив управнога глагола, већ и карактеризатор његов по начину: 'нађосмо га тако' = 'како седи'. (2) На почетку управне реченице смештен је обиман падежни адвербатив 'послије тога његовог пријекорног приговора'. Следи предикат 'нађосмо' па катафорички објекат. Без обзира на двострану отвореност, у конструкцији влада неравнотежа у корист ретроградних кретања. Зависна клаузална конструкција има две реченице. Прва, после везника, започиње предикатом 'осамљен' и предикатом 'сједи', за којима следи падежни адвербатив 'на дрвљанику'. Друга на почетку има предикат 'зуре', а наставља се адвербативним комплексом 'некуд у правцу потока'. Обе су отворене проградијентно. (3) Инверзија је и овде спречена, и опет као и иначе: катафорским објектом.

4. Није ретко ни да реченице с везником *кад* могу имати исти распоред чланова:

– Како то све боно *дира и прија уздрхталој, раздраганој души* као нека мјесечева свјетлост *кад се у миришљавој љетној ноћи разлије по обамрлим брдима и ђутљивим долинама*, кроз које једнако шушти вода ПК Ј 57; – Кнез с е љ у т и о на Слатку Душу *кад би мирио и одвраћао тежак* да не иду за сваку ситуацију на суд ПК Ј 21; – Светога ли ти Климентија, да с и т и у Америци в и д и о Саву Савановића и Ника Ђулибрка *кад натоваре кару с вискијем* БЂ КДН 104.

(а) У првом примеру: – Како то све боно д и р а и п р и ј а уздрхталој, раздраганој души као нека мјесечева свјетлост **кад** се у миришљавој љетној ноћи разлије по обамрлим брдима и ћутљивим долинама, кроз које једнако шушти вода – посредничка група сразмерно је врло велика, а састоји се од бенефактивног датива 'уздрхталој, раздраганој души', и комплементарне конструкције 'као нека мјесечева свјетлост'. Необично је да потоњи део у ствари припада зависној реченици, у којој обавља функцију субјекта: 'мјесечева свјетлост' – 'сеумири'. Управној је заступљен још упитни прилог 'како', те субјекат с атрибутом 'то све', адвербатив 'боно', и предикатски пар 'дира и прија'. Конструкција је благо ретроградно отворена. У зависној реченици налазимо после везника још енклитику 'се', падежни адвербатив 'у миришљавој љетној ноћи', главни део предиката 'разлије', и на крају адвербативе 'по обамрлим брдима и ћутљивим долинама'. Следи зависна реченица која врло наглашава већ доста уочљиву отвореност конструкције у проградијентном смеру. Инверзија није могућа, и то услед обавезе упитне речи 'како' да задржи иницијалну позицију.

(б) У другом: – Кнез се љутио на Слатку Душу **кад** би мирио и одвраћао тежак да не иду за сваку ситницу на суд – посредник је опет акузатив с предлогом 'на Слатку Душу'. На почетку управне реченице је субјекат 'кнез', па за њим предикат 'се љутио'. Објектом је отворена проградијентно. Зависна реченица после везника садржи предикате 'би мирио и одвраћао', па ближи објекат 'тежак'. За овим следи зависна реченица која отвореност конструкције претвара у проградијентну експанзивност. Инверзија је и поред тога дозвољена: – **Кад** би мирио и одвраћао тежак да не иду за сваку ситницу на суд, кнез се љутио на Слатку Душу. – Ипак је трансфор-

мацијом дошло до померања смисла конструкције, што је симптом неповољног распореда лексичке грађе. Кад би се 'Слатка Душа' нашло у зависној реченици, инверзија би била задовољавајућа: – **Кад** би Слатка Душа мирио и одвраћао тежак да не иду за сваку ситницу на суд, кнез се љутио. – Десило се нешто слично као с катафоричким објектом, што упућује на могућност посматрања и неправог објекта као таквог и у адвербативним клаузама.

(в) У потоњем глагол 'видети' има значење сазнавања чулима, па зависна реченица представља и његову допуну, поред тога што га детерминише и временски. Допунски карактер конструкције огледа се и у статусу двају објеката 'Саву Савановића и Ника Ђулибрка'. Они су, наиме, катафорски по карактеру и могу се заменити субјектима зависне реченице: – ...да с и ти у Америци в и д и о Саву Савановића и Ника Ђулибрка **кад** натоваре кару с вискијем -> – ...да с и ти у Америци в и д и о **кад** Сава Савановић и Ник Ђулибрк натоваре кару с вискијем. – Стога је и инверзија непожељна.

5. Преостао нам је један необичан случај у којем није јасно како треба тумачити један детаљ:

– Ту се мислило **да** он чини покушаје приближавања Аустрији само да би пробудио суревњивост Русије и ускорио свој и Драгин пријем на руском двору СЈ Обр 258.

Није, наиме, јасно да ли се 'ту' односи на 'мислило се' или на 'чини покушаје'. Изгледа да је друго тумачење исправније, јер се говори о изјавама краља Александра Обреновића у којима је превладавао помирљив тон према аустријском двору. Ако је тако, онда адвербатив 'ту' иде у ред преурањених детерминатива катафоричког типа попут објекта и субјекта из претходно анализираних примера.

3. Закључне напомене

1. Прво што смо утврдили у претходној расправи – јесте да редослед експликације елемената језичке структуре зависи од њиховог функционалног статуса: сигнификацијска функција подразумева тежњу јединице ретроградијентним позицијама, тј. да буде раније изговорена од јединица с информацијском функцијом.
2. Друго, појачана тежња ка ретроградијентним позицијама условљена је антиципацијским моментом: померањем речи која садржи важније чињенице у односу на остале – на почетак реченице.
3. У раду смо анализирали конструкције које садрже тзв. катафорички објекат, али и друге јединице с преурањеним изговором. Тако, адвербатив 'ту', у једном случају забележен, иде у ред преурањених детерминатива катафоричког типа попут

објекта и субјекта из претходно анализираних примера.

Литература

1. Genette, Gérard (2010), *Die Erzählung*, 3. Aufl., Paderborn: Wilhelm Fink.
2. Zima, Ladislav (1988), *Figure u našem narodnom pjesništvu*, Zagreb: Globus.
3. Јовановић, Јелена (2007), „О проблему преурањене детерминације (на грађи из језика Св. Ранковића)“, у: *Српски језик и друштвена кретања*, Зборник радова са научног скупа одржаног на Филолошко-уметничком факултету у Крагујевцу, 129–142.
4. Ковачевић, Милош (2000), *Стилстика и граматика стилских фигура*, Крагујевац: Кантакузин.
5. Simeon, Rikard (1969), *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva I/II*, Zagreb: Matica hrvatska.
6. Симић, Радоје (1982), „Језичка култура и норма“, у: *Гласник*, 4, Титоград: ЦАНУ, 171–179.
7. Симић, Радоје и Јелена Јовановић (2002), *Српска синтакса IV*, Београд: Јасен.

ON CATAPHORIC FORMS IN SERBIAN

Summary

This paper deals with the so-called premature pronunciation of some language units. These are units moved from the syntactically appropriate position towards the beginning of the structure they belong to. The basic one among these is the so-called cataphoric object, but there are others too, which have not been fully treated yet.

jelenajo@bitsyu.net